

BOLALAR NUTQIDA QO‘LLANILGAN FRAZEMALARNING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

*Aziza Akmalovna Davlatova,
NavDPI tayanch doktoranti
E-mail: akmalovna116@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek bolalari nutqida ishlatiladigan idiomalar hamda ularning bola nutqida shakllanishi to‘g‘risidagi nazariyalar tahlil qilingan. Shuningdek, bu idiomalarning mazmuni lingvokulturologik jihatdan tahlil etilgan. Shu bilan birga, ingliz va o‘zbek bolalari nutqidagi idiomalarning muloqotdagi ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: idioma, lingvokulturologik tahlil, retseptiv va perseptiv ko‘nikma, tilning madaniy merosi.

Idioma bu tilning obrazli ifodalanishida foydalaniladigan frazemalarning bir turi bo‘lib, tag ma‘no hamda majoziy ma‘no birlashgan so‘zlar yoki so‘zlar guruhidan tashkil topadi. Bola nutqida idiomalar real hayotdagi voqelikni rang-barang farqli tarzda gavdalantiradi. Bolalarda nutq rivojlanish darajasiga, yoshiga, uning madaniy muhitiga ko‘ra idiomalardan foydalanish shakllanib boradi. Natijada, avvalo, bola idiomani retseptiv ko‘nikmalar orqali eshitib tushunadi, so‘ng uni perseptiv ko‘nikmalar orqali o‘z nutqida aks ettira boradi. Bolalar frazemalarni, avvalo, og‘zaki nutq akti davomida ota-onasi yoki atrofdagi shaxslararo muloqot, enaga, o‘qituvchilar bilan so‘zlashuv jarayonida o‘rganadi.

Idiomatik iboralar, asosan, ko‘pchilik uchun umumiy ma‘lum bo‘lgan iboralar bo‘lib, bir madaniyat, ijtimoiy guruh uchun tushunarli so‘zlardir, ammo ularni tillararo tahlil qilganimizda ular madaniyat yoki tilga qarab farq qilishi mumkin. Bu iboralar hech qachon tom ma‘noda, ya‘ni so‘zlarning shaklan ma‘nosida qabul qilinmasligi kerak. Chunki ularni ma‘lum mazmunda tillararo tarjima qilish imkonsizdir, agar ular tarjima qilinganda ham juda katta farqli ma‘noni o‘z ichiga oladi [3]. Umuman olganda, insoniyatga ma‘lum bo‘lgan idiomatik iboralarni tushunish, eng oddiydarini ko‘rsatish uchun bolalar nutqida ishlatish qulay bo‘lgan misollar keltiramiz.

Tomasello o‘zining kuzatishlari natijasida, foydalanishga asoslangan nazariyasida dastlab tilni o‘rganishda muloqot jarayonida bolaning ishtiroki muhimligi va shu muloqot jarayoni muhitida bolaning tili shakllanishini keltirib o‘tadi [2, b. 223].

Ingliz tilida idiomalar bolalar nutqida, dastlab, o‘z ma‘nosida tushuniladi. Kattalar bilan muloqot avtomatlashishi natijasida idiomalardan kontekstga, ya‘ni nutq mazmuniga ko‘ra foydalanishni boshlaydi. Masalan: *it is raining cats and dogs*

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

idiomasini ko‘radigan bo‘lsak, *mushuklar va itlar yomg‘iri yog‘moqda* deb tarjima qilinadi. Agar siz bu iborani tom ma‘noda qabul qilsangiz, mushuk va itlar haqiqatan ham osmondan tushib, qon va boshqa ichki tana a‘zolarini yerga sochayotgan deb o‘ylaysiz. Biroq, bu idiomatik iboraning asl ma‘nosi shuki, aslida tashqarida juda qattiq yomg‘ir yog‘moqda, jala quymoqda semantikasini ifodalaydi. Birinchi marta “yomg‘ir yog‘ayotgan mushuklar va itlar” iborasini 1651-yilda Olor Iskanus she‘rlar to‘plamida qayd etgan bo‘lib, unda ingliz shoiri Genri Vogan “yomg‘ir yog‘ayotgan it va mushuklardan” himoyalangan tomni nazarda tutgan. O‘zbek tilida esa bu idioma “ko‘chada chelaklab quymoqda” degan iboraga to‘g‘ri kelib, kuchli yomg‘ir yog‘ayotganini nazarda tutadi.

“She spills the beans” – u loviyalarni to‘kib yubordi degan mazmunda to‘g‘ridan to‘g‘ri tarjima qilinsa, tub ma‘noda bu idioma ingliz bolalarining barcha bo‘lgan voqealarni oila a‘zolariga aytib berishi yoki sirlarni bolalarcha aytib qo‘yishiga nisbatan ishlatiladi. Bu idiomani o‘zbek tilidagi ekvivalentiga esa *“og‘zida gap turmaydi”* degan ibora mazmunida lingvokulturologik jihatdan barcha ma‘lumotlarni barchaga aytib qo‘yish nazarda tutiladi.

Idiomalar til madaniy merosining katta qismidir va ular ona tilida so‘zlashuvchilarga o‘z fikrlarini juda aniq tarzda yetkazishga yordam beradi. Idiomalarni nutqda qo‘llash borasida izlanishlar olib borgan olimlar idiomalarni to‘g‘ri tushunish zarurligini ta‘kidlab, ulardan to‘g‘ri foydalanish haqida mulohaza yuritadilar. Xususan, Nippold ta‘kidlashicha, bolalar nutqida idiomalarni ishlatish va foydalanish ko‘nikmalari taxminan besh yoshdan boshlab shakllanadi va o‘smirlik davrida asta-sekin rivojlanadi, ko‘nikmalarni egallash yoshi idiom mahoratining tarkibiy qismiga qarab farqlanadi. Shuningdek, idiomalar quyidagi tartibda o‘zlashtiriladi: identifikatsiya, ya‘ni anglash, talqin etish, tushuntirish va keyin idiomalardan nutqda foydalanish (Caillies va Le Sourn-Bissaoui, 2013; Nippold va Taylor, 2002; Grunwell va Kerbel, 1998). Nikolenko va Spector esa idiomani bolalar nutqida foydalanishiga idiomalarni aniqlash bolalarda besh yoshdan boshlanishi mumkin va bu ko‘nikma 12 yoshgacha rivojlanadi (Nikolaenko, 2004; Spector, 1996) [4], – deb takidlaydi.

Sassiari va Levoratolar esa idiomalarni bolalar keng informativ muhitda 7 yoshdan boshlab ishlatishini ta‘kidlab, bolalarda idiomalarni muloqotda qo‘llashdan ko‘ra tushunish osonroq ekanligi haqida xulosaga kelishgan. Olimlar tomonidan amalga oshirilgan 3 ta tajriba-sinov jarayonida 264 nafar bola ishtirok etgan. Tajriba natijasi shuni ko‘rsatadiki, bolaning muloqot jarayonida ishlatilgan idiomalar hamda bolaning bu idiomalardan xabardorligi bola nutqida idiomalarni qo‘llashda asosiy rol

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

o‘ynaydi [1, b. 415]. O‘zbek tilshunosligida esa bolalar nutqida idiomalar tahlilini o‘rganish dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Xullas, bolalar nutqida emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorlik katta yoshdagilar nutqiga nisbatan kamroq kuzatiladi, biroq bolalar shu qadar so‘zga chechan, fikrlash doirasi kengki, ular nutqida emotsional-ekspressiv bo‘yoq idiomalar orqali ifoda etiladi. Ushbu idiomalar vositasida ona tiliga muhabbat, kattalarga nisbatan hurmat-e‘tibor, Vatanga bo‘lgan mehr-muhabbat yuzaga chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Levarota M.Ch. and C Cacciari. Children’s comprehension and production of idioms: the role of context and familiarity // Journal Child language. – Great Britain, 1992. – 415 p.
2. Vulchanova M., Vulchanov V., Stankova M. Idiom comprehension in the first language: a developmental Study // Vigo International Journal of Applied Linguistics Vol. 8. – Vigo, 2011. – 223 p.
3. https://www.examples.com/education/kid-friendlyidioms.html#google_vignette
4. <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10088872/1/Benjamin%2C%20Newton%20%26%20Ebbels%20%28in%20press%29.pdf>